

10. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. Репринтне відтворення видання 1918 р. – К., 1991.
11. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – М.: Астрель, АСТ, 2003.
12. Харитоновна Т. Джерела філософської термінології. – К.: Наук. думка, 1992.

Лідія Тищенко*

Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 161.2.81'374.373.46

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОЇ ЛЕКСИКИ В 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Кілька бурхливих років (1917–1920) боротьби за утвердження української державності зумовили кардинальні зміни в статусі української мови [17, с. 61].

Доба української революції (1917–1920 рр.) багата на позитивні приклади з історії української мови. Адже саме тоді в розвитку української мови, наголошував Ю. Шевельов, сталися зміни, що набули значення вирішальних для всіх українських земель [17, с. 69]. Варто зазначити, що цитована праця Ю. Шевельова впродовж тривалого часу була єдиним дослідженням, присвяченим мовній політиці українських урядів 1917–1930 рр. Написана у 80-і рр. ХХст., вона подавала об'єктивну лінгвістичну картину внутрішнього розвитку української мови в I-й половині ХХ ст. на засадах соціолінгвістики.

Обґрунтовуючи методологію свого дослідження, Ю. Шевельов зазначав, що прагнув з'ясувати не лише те, *як* розвивається мова, а й чому саме *так* [17, с. 7]. Щоправда, дослідження “історичних чинників” мовного законодавства (змін політичного курсу, соціальних зрушень), що впливали на вживання й оформлення мови, було ускладнене недоступністю архівних матеріалів, територіальною відірваністю автора й неможливістю оцінити ситуацію зсередини та відсутністю науково обґрунтованих, об'єктивних досліджень окресленого кола проблем суміжними дисциплінами – історією, демографією, соціологією, психологією, політологією тощо.

---

* © Л. Тищенко, 2005

Так, міністр шляхів гетьманського уряду¹ Б. Бутенко передбачав упровадження української мови як мови діловодства [6]; було організовано курси українознавства для працівників міністерства й відповідальність за невиконання припису [5]; упроваджено українську термінологію [7]; створено офіційне українськомовне періодичне видання “Часопис Міністерства шляхів”.

У загальних рисах окреслив Ю. Шевельов і напрямки корпусної мовної політики, суб’єктами якої за тих років були УАН, Міністерство освіти, періодична преса. Утім, до проблем нормалізації літературної мови, розвитку національних терміносистем, кодифікації правопису дослідник звертається і в інших працях [16, с. 8–30, с. 2–57, с. 58–93].

Висвітленню проблем мовної політики досліджуваного періоду приділив увагу Ю. Прадід у статті “Мовне питання в українських конституціях ХХ століття” [12, с. 17–22] та “Мовна політика Центральної Ради” [11, с. 15–22]. У працях дослідник аналізує законодавче регулювання мовних проблем в Україні, наголошуючи на актуальності розвитку нової галузі мовознавства – юридичної лінгвістики. Головним завданням Ю. Прадіда вважає аналіз юридичного аспекту нормативних актів, що стосувалися мови. Адже законодавче забезпечення мовної політики належить до її найпомітніших (зовнішніх) ознак. Власне, це той структурний рівень мовнонормалізаторських заходів, який можна вважати презентативним. Здебільшого мовну політику держави оцінюють за мовним законодавством. Аналізуючи тексти універсалів Центральної Ради, обіжників розпорядження урядовців, проекти Конституцій, тексти законів, Ю. Прадід прагне з’ясувати наміри українських урядів щодо розв’язання мовних проблем. Дослідник доходить висновку, що, зрештою, Центральна Рада, незважаючи на короткий термін свого перебування при владі, заклала законодавчі основи розв’язання мовного питання в Україні [12, с. 20].

Законодавчим актом, де вперше за досліджуваний період було вжито термін “державна мова” стосовно української, став закон “Про запровадження української мови у банківській і торговій сфері”, схвалений Центральною Радою 24 березня 1918 року [14]. У тексті

---

¹ Перший крок до створення українського уряду зроблено вже в березні 1917 року в Києві: Товариство українських поступовців створило Українську Центральну Раду, яка була при владі до квітня 1918 року. Тимчасовий уряд Росії правив з лютого по листопад 1917 року. Державний переворот 29 квітня 1918 року позбавив ЦР влади. Проголошено гетьманат на чолі з гетьманом П. Скоропадським, який протримався до грудня 1918 року.

закону українську мову як державну протиставлено іншим: „..всякого роду написи, вівіски тощо на торгівельно-промислових, банкових та подібних закладах і конторах повинні писатися державною мовою, окрім інших мов (коли б такими мовами ті написи були написані); при тім написи українською мовою мають бути на основній частині всього напису, на чільнім місці”. Реалізувати цей закон були покликані численні розпорядження, накази, циркуляри Ради Народних Міністрів УНР. Так, упродовж квітня 1918 року на сторінках урядової газети “Вісник Ради Народних Міністрів УНР” було опубліковано “Циркуляр про українізацію судових установ”, “Циркуляр про українізацію установ фінансових справ”, “Наказ про ведення діловодства Міністерства харчових справ на українській мові” [13].

Тексти офіційних документів ретельно редагували. За доби Центральної Ради підготовкою документації до друку опікувалося Генеральне Писарство. Згадували й про створення за часів П. Скоропадського у структурі Державної Канцелярії Термінологічної комісії, яку очолив А. Кримський. До повноважень комісії належало редагування текстів офіційних документів з боку мови (термінології, стилістики, правопису). Так, П. Скоропадський видав закон, згідно з яким назву “*корчемна сторожа*” змінено на назву “*фінансова охорона*” [2]. Усталення термінів прагнули досягти тлумаченням деяких слів безпосередньо в текстах нормативних актів – своєрідними глосами. Наприклад, у тексті “*Обіжника в справі надсилення статистичних відомостей*” (№ 435 від 30 квітня 1918 р.) добором синоніма витлумачено слово “*речинці*” (строки) [1, с. 11]. В уряді Директорії працював авторитетний учений-мовознавець І. Огієнко, який особисто підготував тексти багатьох урядових розпоряджень.

Чимало прикладів мовнореформаторської активності наводить з мови офіційних документів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР Ю. Шевельов. На думку вченого, уживана в тогочасному політичному дискурсі суспільна та правнича термінологія яскраво свідчить про романтичний напрям у поглядах на мову. Так, обстоюючи принцип історичного романтизму в галузі термінотворення, уряд УНР схилився до відновлення термінології козацької держави XVII ст. Відповідно “урочисті оголошення Центральної Ради звалися *універсалами*, парламент мав називатися *сойм*, державний секретар – *генеральним писарем*, губернії ставали *землями*. Грошовими одиницями були *карбованець*, *гривня* і *шаг*. Військові ранги починалися з *ройового*,

а далі йшли: *чотовий, бунчужний, півсотенний, сотник, курінний, полковник, отаман*”, – наголошує Ю. Шевельов [14, с. 67].

Ця тенденція простежується і в документах Гетьманату, пор.: керівник держави – *гетьман*, охорона гетьмана – *сердюки*, військові ранги – *гуртковий, ройовий, чотовий, значковий, сотник, булавний, старшина, осавул, полковник, генеральний хорунжий, генеральний бунчужний* і т. ін.; звертання гетьмана до народу – *грамота*. Прикметно, що керівник Директорії УНР мав титул *головного отамана*.

Уживання історизмів як термінів, безумовно, мало символічне значення: доводило тяглість державотворчих традицій українського народу. Тож уведення їх до терміносистем було політичним заходом: терміни-історизми якнайкраще узгоджувалися з політичною ідеологією українських урядів. Проте вбачати в цьому заході тенденції до самоізоляції немає підстав. У тогочасній суспільній термінології широко вживаними були й слова-інтернаціоналізми: *генеральний секретаріат, революція, комітет, сесія, фінансова комісія, проект, протокол, меморандум, декларація, статутбюро, автономія* (з офіційних документів УНР), *рада міністрів, державний сенат, державний секретар, юридичний департамент, кодифікація законів, інституція, комісар* (з документів Гетьманату), *директорія, трудовий конгрес, кабінет міністрів* (з документів Директорії).

Мова офіційних документів урядів Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР є важливим джерелом для з'ясування тенденцій устійнення нормативно-стилістичної сфери. Як зауважує С. Єрмоленко, “зміна суспільного статусу української мови закономірно спричинилася до розширення стилістики офіційно-ділового спілкування” [1, с. 28].

Тогочасний офіційний дискурс свідчить про жанрове розмаїття текстів офіційно-ділового стилю. Урядові документи за того періоду оформлювали як *закони, накази, обіжники, протоколи (журнали), доповідні записки, звіти, інструкції, оголошення*. Уживаними були жанри – симбіози офіційно-ділового та публіцистичних стилів: *відозви, грамоти, універсали, декларації*. Архівні матеріали та газетні публікації свідчать про становлення й розвиток українського справочинства як основної сфери застосування офіційно-ділового стилю. Зразки різноманітної ділової документації часом затверджувалися спеціальними законами (наприклад, запропонований державою стандарт оформлення документів для обліку населення [15], а часом міністерськими розпорядженнями, приміром, обіжник Міністерства

освіти від 22 листопада 1917 р. з пропозиціями як поліпшити роботу діловодів [4; 10]).

Стилістичний аналіз зразків офіційно-ділової документації досліджуваного періоду дає змогу зробити висновок про початковий етап формування таких підтипів офіційно-ділового стилю, як законодавчий та адміністративно-канцелярський. Щоправда, для того процесу характерною була увага не до канонізації слововживання, а до чіткого оформлення, дотримання зовнішньої форми документів. Саме про чіткість оформлення документів ішлося в більшості тогочасних приписів [2; 8]. Мовне оформлення зразків тогочасного офіційно-ділового стилю свідчить про тенденції до калькування аналогічних зразків російського канцеляриту. Для такого висновку дає підстави аналіз схвалених законом текстів домових та квартирних книжок.

Уживання активних дієприкметників *прибувших, мешкаючих, будуючих, керуючі, тримаючих, управляючий, служачі* вказує на те, що за зразок оформлення ділової документації за тих років вправи російські відповідники.

Прагнучи подолати формальне ставлення до справи українізації сфери офіційного спілкування, уряд Директорії схвалив розпорядження *“Про нехайну та строго коректну українізацію місцевих установ”*, яке зобов'язувало покласти край уживанню неможливої макаронічної мови, що складалася за допомогою словника російських слів та перекручених українських [9].

Варто наголосити, що функціональна диференціація української мови впродовж досліджуваного періоду суттєво поглибилася. Тексти урядових документів удосконалювалися, стаючи дедалі чіткішими, однозначнішими. А це говорить про активне формування офіційно-ділового стилю мови. Навіть недостатня мовна освіта, російськомовність багатьох чиновників, відсутність словників та наукових рекомендацій не могли стримати бурхливої мовної стихії. Тож державотворча діяльність українських урядів Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР заклала підвалини розвитку української ділової мови.

Отже, кардинальні статусні зміни, що відбулися впродовж 1917–1920-х років помітно вплинули на корпус української мови: посилилася стильова диференціація мови, активізувалися термінотворчі процеси внормування правопису й слововживання. Важливо, що ці перетворення стану української мови були зумовлені мовною політикою українських

урядів Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР і мали ознаки керованого процесу, підпорядкованого чітко сформульованій меті – фактичному (а не лише юридичному) удержавленню української мови.

Література

1. Єрмоленко С. Стилістика сучасної української літературної мови в контексті слов'янських стилістик // Мовознавство. – 1998. – № 2.
2. Закон про зміну назв і посад і про встановлення роспису платні служачих в Акцизних Інституціях, Центральній Хімічній Лабораторії й Скарбових Монополіях Міністерства Фінансів // Державний Вісник. – 1918. – № 33.
3. Зразки оформлення міжнародних переводів по поштово-телеграфному відомству // Державний Вісник. – 1918. – № 8.
4. Інструкція по веденню діловодства. – ЦДАВО України. Ф. 2581. – Опис 1. – Спр. 46. – Арк. 1–2.
5. Наказ про заснування на залізниці курсів по українознавству, Програма навчання української мови і діловодства на шляхах України // Державний Вісник. – 1918. – № 18.
6. Наказ про надсилку всіма інституціями Міністерства шляхів листувань на українській мові // Державний Вісник. – 1918. – № 44.
7. Наказ про утворення Термінологічної Комісії // Державний Вісник. – 1918. – № 44.
8. Наказ про тимчасові посвідчення на проїзд на залізницях // Державний Вісник. – 1918. – № 5.
9. Обіжник про негайну та строго коректну українізацію місцевих установ Міністерства Внутрішніх справ від 23 грудня 1918 року // Державний вісник. – 1918. – № 33.
10. Обіжник про технічну сторону виготовлення матеріалів призначених для опублікування в “Вістнику Ради Міністрів” –ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Опис 1. – Спр. 28. – Арк. 28.
11. Прадід Ю. Мовна політика Центральної Ради // Українська мова. 2002. – № 3.
12. Прадід Ю. Мовне питання в українських конституціях ХХ століття // Мовознавство. – 2002. – № 1.
13. Рудий Г. Газетна періодика – джерело вивчення проблем української культури 1917–1920 рр. – К.: Інститут історії України НАН України. – 2000.
14. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1997.

15. Устава про учот населення в містах і міських оселях Української держави // Державний Вісник. – 1918. – № 3.
16. Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2002.
17. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ століття (1900–1940): Стан і статус. – Чернівці: Рута, 1998.

Тетяна Скоп'юк, к. ф. н. *

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
УДК 811.111'374

СЕМАНТИЧНИЙ РОЗВИТОК ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Постійний розвиток словникового складу зумовлюється тим, що він у дійсному стані ніколи не може відбити всю безмежність людського досвіду, безмежність навколишнього світу [1]. Лінгвістичні та соціолінгвістичні аспекти розвитку, збагачення словникового складу завжди були в центрі уваги мовознавців. Їх аналіз дає змогу зрозуміти тенденції розвитку мови взагалі, висвітлити проблему мови та її середовища.

Значне кількісне зростання нових надходжень в англійську мову зробило необхідним публікацію у Великобританії та США словників та довідників, які реєструють нові слова та словосполучення, що з'явилися протягом одного-двох останніх років. Аналіз словників неологізмів, матеріалів періодичної преси англійських країн свідчить, що кількісні зміни у словниковому складі спричинили і якісні зміни шляхів та засобів збагачення, особливо зміни в системі словотвору, в напрямках та тенденціях семантичного розвитку лексики. Виникає необхідність комплексного дослідження процесів та явищ, пов'язаних із розвитком словникового складу англійської мови в останні десятиліття.

Поповнення словникового складу є наслідком двох головних процесів: “процесів зростання” (processes of growth), завдяки яким у мову входять

---

* © Т. Скоп'юк, 2005